

LÁTÓSZÖG

CSOÓRI SÁNDOR:
Tizenhét kő a parton

Nap Kiadó, Budapest, 2007

Rózsássy Barbara

„CSAK AZ LÉTEZIK, AMIT SIKERÜL MEGFOGALMAZNOM”

Csoóri Sándor esszéketét olvasva az jár a fejemben: mit is jelenthet a költőnek az esszé? Olyasvalamit talán, mint könyvének borítóján a zámolyi tópart fotója: a sima víztükör pillantásunkat a túlpartra úsztatja, de mindazt, ami odaát van, csak innen látjuk; míg lábunkat az innen-ső oldal biztonságos talaján vetjük meg, szemünk a tér tágasságát befogadja. Vagyis a versen át, ha abból egy más műfajnak teret adva kiszakad is, valamiképp mindvégig annak közegében marad, s indul felkutatni egy új világot, egy másfajta kiteljesedést. S valóban olyan biztonságos ez a talaj, a költészet termőföldje? Vagy sokkal inkább süppedős, mocsaras, ingoványos vidékre téved, aki oda merészkedik? Fái, bokrai nincsenek, csak néhány korhadt rönk jelzi, hogy igen, valaha erdő nőtt itt, valaha árnyékot vetett a zöld.

A *Tizenhét kő a parton* esszéit lapozva megnyugtató képet nem kapunk. A költészet túléléséről is kevés illúziónk marad, nemhogy újravi-

rágzásáról. Mert a költészet „van, de nem sugárzik”, vagyis: láthatatlan. Kitapinthatatlan, mint a halott pulzusa. Szíve nem ver. Pedig „mióta világ a világ, még egyetlen szellemtörténeti korszakban sem élt annyi tanult ember a földön, mint ma — írja a szerző —, s ennek ellenére, még sose farsangolt ilyen sekélyes, zűrzavaros, ostoba szellem körülöttünk, mint korunkban. Ugyanezt mondhatjuk el a könyvekről is: soha ennyi könyv nem jelent meg a Földünkön, mint amennyi manapság megjelenik, ugyanakkor még sose volt ilyen szánalmasan kicsi hatásuk, mint a hozsannával fogadott civilizációs korunkban.” Az „ostoba szellem sekélyes farsangolását” ki-ki felfoghatja persze a maga módján. Akadnak majd köztünk olyanok, akik mindig a *másikat* látják „farsangolóknak”, s olyanok is, akik egyáltalán nem érzékelik e szavak mögött azt a csendet, amelyet köznyelven „sírínak” nevezünk, s amelyből hullaszag árad. Aki magát jobbnak, többnek, egyenesen kívülállónak tartja, ugyanúgy téved, mint az, aki a 21. század modern romvárosában, a verstemetőben nem látja a szépre cizellált sírkövek alatt nyugvó halottakat. „És hiába, ilyen mocsok leszel, te drága, / ilyen ragály és borzalom, / szemeim csillaga, életem napvilága, / te, lázam, üdvöm, angyalom! // Igen! ilyen leszel, te, nők között királynő, / az utolsó szentség után, / csontod penész eszi, húsodból vadvirág nő / s kövér gyom burjánzik buján” — idézem Csoórival együtt Baudelaire-t. És erősítem magam és másokat abban, hogy e lassú bomlásnak mindnyájan, *kívétel nélkül* részei vagyunk. Úgy hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, a *Tizenbét kő* egyik, talán legfontosabb üzenete épp ez. S nemcsak üzenet, hanem segélykiáltás, az egyre reménytelenebbnek tűnő helyzetben is a kiút keresése. Az eltömegesedés, a futószalagon gyártott tucatkönyvek és versnek álcázott „röfögések” korában mi segíthet rajtunk? „[...] a kultúra védi az embert, védi a nyelvet, védi a nemzetet” — írja a szerző. Igen ám, de hol van itt a kultúra, hol a vers minket óvó burka, anyaölmelege? Otthonunkban begyűjtjük a kályhát, ha fázunk, az éjszaka sötétje elől menekülve felkapcsoljuk a villanyt — szép is a civilizáció! Csakhogy a kályhatűz nem melegít át, ha belülről ráz a hideg; a mesterséges fényben is vakok maradunk, ha a minket védő, napfényt, holdfényt adó kultúrán réges-rég kívül kerültünk. Nem tisztítottak oda, a magunk akaratából álldogalunk itt, a semmi partján. Mi döntöttünk így. *Nagyon fáj* — mondom a Csoóri által is sokat idézett József Attilával, de belátom e „sekélyes farsangolás” igazságát. S korántsem a heveskedők túlzását, épp ellenkezőleg, a tisztánlátást vélem felfedezni benne.

Ahogy haladunk előre a kötetben, mintha egy spirál tekeredne előttünk, mindig ugyanazt a kört futva be, egyre szűkítve pályáját. Az írá-

sokat (legyenek azok esszék vagy a szerzővel készült interjúk) ugyanaz a gondolati kapocs köti össze: az úttalanság és mégis-útkeresés; szellemi, lelki nyomorúságunk mind egyértelműbb, látni akaró és láttató képkebe sűrített lenyomata.

Aki Rómában jár, azt érezheti, hogy a feje tetejéig benne jár a történelemben, a kultúrában. Mindenünnen a szellem toppan elé. Ezzel szemben, aki az üvegből és az acélból épült városrészekben kószál [...] lúdbőrözve gondol arra, hogy ezek közül egyiknek se lesz története, legföljebb csak hangulata lesz. Rideg, tetszetős, fémes hangulata. [...] A modern festészetnek egyik-másik szélsőséges irányzata így jutott el véglegesen a tökéletes hómezőkig, azaz: a semmiig, hősiesen bekeretezve azt is. Ez volt az a pillanat, amikor néhány profetikus elhivatottságú szellemi embernek végig kellett volna rohannia Európán és *Hanyatlás! Hanyatlás!* kiáltással fölrázni mindenkiket, akit csak lehet, hogy vége! vége! álljunk meg itt, változtassuk meg magunkat, újítsuk meg műveltségünk természetét [...] hiszen az ember lelki képességei nagyon lemaradtak a logikai és értelmi képességeitől, és ez helyrehozhatatlan egyensúlybomláshoz vezet.

Hogy Rómától a hanyatlásig ilyen egyenes út vezet, néhány mondatba sűrítetően rövid, azon már nem lepődik meg az olvasó, aki a kötetben idáig eljut. Az irodalom „megfakuló szerepét” és a „költészettagadók” egyre növekvő hordáját már számba vette, a szerzővel együtt mind súlyosabb felismerésekhez érkezett. De Róma és a hanyatlás között, vajon mikor tévesztettük el a lépést, hol tértünk le a helyes ösvényről, ami a tág és még tágabb belső mezőig vezetett? Mikor felejtkeztünk el önmagunkról? Hogy nem csupán testből, de (sőt sokkal inkább) lélekből vagyunk? Csoóri Sándor letisztult szavaival élve, közérthetőbb már nem is lehetne a szinte naivnak tetsző (költői) kérdés: „a legremekebb eszköz, szerszám és a legcsodálatosabb gép is bizonyos idő után elavul [...] hogyan lehetséges, hogy például Giotto, Hyeronimus Bosch, Michelangelo, El Greco, Van Gogh, Cézanne művei semmit sem avulnak?” A kérdés ereje épp egyszerűségében rejlik; semmivel sem mond többet vagy kevesebbet a lényegnél. Tömörségében erősödik olvasójában kijelentésé. Róma és a hanyatlás, a robotlelkű modernizmus között, a művészet (ha és amíg valóban az) mit sem veszít értékéből. Mi azonban ez értéket nemhogy képtelenek vagyunk többé felismerni, de hanyatt-homlok menekülünk előle. Mint a pestisest, messziről kerül-

jük, miközben nem vetünk számot lelki pestisünkkel, s azzal, hogy „lelki, szellemi veszélyeztetettségünk semmivel se kisebb, mint amilyen a test kiszolgáltatottsága”. Hol az ellenszer „egy-egy olyan új nyavalya ellen, mint az elidegenedés, a világméretű közöny, a mindent letaroló reklámhadjárat”? „Összefoglaló néven úgy nevezzük azt a »szérumot«, hogy műveltség, egyetemes nevén pedig úgy, hogy kultúra.” S „a kultúra az élet terve, szükséges kényszer, amellyel sorsunk alakulását óráról órára értelmezhetjük”.

A kultúra számos értelmezéséből Csoóri többek között az anyanyelv fontosságát hangsúlyozva jut el az egész kötet szellemiségét átható egyik fontos csomópontig. Kosztolányit idézve: „csak az anyanyelvemen lehetek igazán én”. Hogy mennyire fontos, felve írom: végzetes felismerés ez egy költő számára, azt bizonyítja a történelem. A tény, hogy a világirodalomban kevés kivételtől eltekintve nem akad költő, aki az anyanyelvén kívül élve alkot, aki versének horizontját azon túl képes kitágítani, az idegen kultúra (bármilyen otthonosan is mozog benne) idegen szavait annak magasságaiba emelni. „Nyelvünk az egyetlen élő valóság — kanyarodunk vissza újra Kosztolányi szavaihoz —, melyet még az ország feldarabolói sem vehetnek el.” Csoóri Sándor kötetét olvasva nehéz elvonatkoztatni múltunk és mindennapjaink politikájától. Az anyanyelv kontextusában valamiképp én most mégis megpróbálom. Csak annyiban, amennyiben úgy látom, hogy a *nyelvében él a nemzet* a politika hazug mosolyán túl is igaz. Nyelvében él, és amíg nyelvét őrzi, addig él. Éppúgy, ahogy a költő: anyanyelvén át vesz lélegzetet. Ez nem politika, hanem létforma, a mindennapi szükségletek kielégítése. Szeretet, odaadás, alázat. Az ország feldarabolásán innen és túl: éppúgy kincs, mint teher. Értékességét költőink, íróink keze nyomán ismerhetjük fel, akik megajándékoztak minket nemcsak önmagukkal, hanem a *világirodalommal*. Anyanyelvvé, minden sejtünk számára befogadhatóvá tették azt, amit nélkülük csak kívülről szemlélhetnénk. Súlya mégis ránk nehezedik, amennyiben a mi „közös” Európánkban is elszigetel, kívülállóvá tesz. Mi szeretettel, odaadással, alázattal képesek voltunk nyelvünkre fordítani, irodalmi tudatunk és gondolkodásunk részévé tenni a Világ irodalmát, de hol van az a Világ, amely a mi értékeinket felfedezni képes? Melynek füle a mi versünkre nyitott, aki tudni akar rólunk? Bizonyos, hogy elszigeteltségünkkel szembe kell nézni. Amennyiben képesek vagyunk felismerni izoláltságunkban saját értékeinket: ez lehet a fegyver a mindent elsöprő tömegkultúra ellen, amelyben óhatatlan elvesztjük önmagunkat. Mi kell ehhez? Elsősorban

az, hogy ne hagyjuk magunkat bezárni az ólban rőfögők közé, hanem inkább seperjük ki szépen a portánkat, és disznóinkat is próbáljuk meg átszoktatni a moslékról valami nemesebb táplálékra. Persze könnyű ezt mondani. Mert ahogy Rómától a hanyatlásig jutottunk, úgy Boccacciótól a Nagy Testvér „kukucsálós, nyálcsorgós izgalmaig”. Így ír erről Csoóri:

[Boccaccio *Dekameronja*] valójában előképe a sok nézőt vonzó „valóságshow-nak” [...] Mindkét tér mesterséges tér. [...] Egy azonban közös bennük: az, hogy mindkét helyszínen az érzékiség hatalmának megkülönböztetett szerep jut. [...] A hasonlóság mellett azonban a különbség forrázza le igazán az embert. Amit a középkorban a pestis „kényszerít rá” férfiakra és nőkre, a mi időnkben a pénz, az üzlet ajánlja föl ugyanazt. Pénz és pestis? Véletlenül vagy törvényszerűen [...] mosódik össze? [...] Egy azonban bizonyos: Boccaccio *Dekameronjában* [...] magas színvonalon beszélnek a szereplők egymással, ellenben a televízió valóságműsorában csak röhécselnek, makognak vagy egy sivatagi filozófia homokmezején gyalognak.

A párhuzam, bármennyire is meghökkentő, korántsem esik kívül a valóságon. Érdekes azonban, hogy amíg Magyarország a szerző 2003-as írása óta — úgy tűnik — több-kevesebb sikerrel megszabadult a „nyálcsorgós” Nagy Testvér lázától, a fenséges Itáliában (Boccaccio hazájában!) kultusza szépen utat tört magának, és masszívan tartja magát a mindennapi televíziózás „örömei” között. Erre legalább felfigyelhetnénk. Hogy a teljes lealacsonyodás nekünk talán mégsem kellett. Miközben távol, milyen távol vagyunk, ahogy Csoóri fogalmaz, „a műveletlenek kedvenceinek”, „a nagy röhögtetőknél” korszakában mindattól, ami érték. Szellemünket úgy hagyjuk kirabolni, mint az egyiptomi királysírok kamráit. Ha halottak nem is vagyunk, annak tettetjük magunkat, engedelmes múmiákként túrjuk, hogy a televízió-kultusz mindenünket elvegye: előbb csak a figyelmünket, aztán a látásmódunkat, gondolkodásunkat, alig merem leírni: szellemi szabadságot. Egyik érzékszervünket a másik után kebelezi be. Róma és a hanyatlás között ezt is elvesztettük: józan ítélőképességünket. Látásunk, hallásunk, minden érzékszervünk működésképtelenné vált. Önmagunkon kívülállóká váltunk.

„Valahol olvastam — írja Csoóri —, hogy Helen Chadwick nevű művésznő úgy alkotta meg *Pisivirágok* című halhatatlan művét, hogy ero-

tikus pózokban, szeszélyesen a hóra vizelt, s a hóban kifomálódott üregeket használta öntómintáknak. [...] ha Picasso *Guernicája* után ez a legújabb formabontás és művészeti képtelenség megtörténhetett a világban, csoda-e, hogy kitört, mondjuk, az iraki háború? A kettő között én [...] komoly összefüggést látok.” Be kell valljam, sajnos én is. S azt hiszem, a szerző nagyon is finoman fogalmaz (bár nyilvánvalóan nem mellőzve némi iróniát), amikor a „művésznőről” és „művéről” beszél. Kérdezem: esetleg az lehet a probléma, hogy a művészet és a műalkotás egyre szélesedő fogalma alatt lassan-lassan *bármit* érthetünk? A fent említett televízió pedig sikeresen elhiteti velünk, hogy nem tévedünk, sőt jó úton járunk, amikor a fehéren hagyott vagy épp feketére festett vásznakat festménynek, a szeszélyesen, mindenféle utcai szemétből összelapátolt szavakat pedig versnek értelmezzük. A fehér, fekete és az utcai szemét mindenki által ismert, közérthető dolog, miért ne lehetne épp ez a művészet? Innen pedig már igazán csak egy lépés a háború művészete. A kötetben továbblapozva a következő gondolatra figyelek fel: „Még egy emlékezetes vers is valóságos történet. [...] újra meg újra megtörténik azzal, aki olvassa vagy hallja.” Hiszem, hogy megtörténik velünk. Az utca szemétét pedig elégetni szokás, nem átélni, reményeim szerint. A fehéren hagyott vásznon nincs, ami megtörténjen: ott a *semmi* van, amiből, mint tudjuk, legfeljebb egy másik semmit varázsolhatunk.

Utoljára hagytam a kötet egyik talán kényes, de mindenképp hangsúlyos kérdését: vajon kell-e a költőknek, íróknak politizálniuk?

Hozzánk is beszivárogtak azok a melankolikus pletykák, hogy elérkezett az irodalom új szerepvállalása, új korszaka, ami magyarrá fordítva azt jelenti, hogy az irodalomnak nem kell többé beleavatkoznia a politika dolgaiba. [...] Mi az, hogy nem kell beleavatkoznunk a politikába, amikor a politika a körünk alá betolakodó zöld moha elhelyezkedésébe is beleavatkozik?

Persze, betolakodik, és nagyon kár, hogy betolakodása közben mocskossá tesz: lealacsonyít magához. Mégis azt hiszem, a kérdésre igen a válasz. Abban az értelemben, ahogy Csoóri József Attila *Hazám* című verse kapcsán fogalmazza meg: „Aki olvassa vagy hallja, senkinek nem jut eszébe, hogy politizáljon-e a költő vagy az író, vagy fusson előle?” Ahogy én olvasom („Az éjjel hazafelé mentem, / éreztem, bársony nesz inog, / a szellőzködő, lány melegben / tapsikolnak a jázminok”), arra

gondolok, kell, méghozzá az írás, a vers létjogosultsága mellett. Miként valamiképp a szerző is ezt teszi könyvében mindvégig. Hogy a társadalomnak mára nemhogy perifériájára került, de abból teljesen kiszorított Költészet (értsd: a művészet általában) visszanyerje az őt megillető helyet. Ne utcasarki lebujszokban, büzlő csatornaparton keressen magának menedéket, hanem otthonainkban gyűjtsunk neki lámpást, asztalunknál terítsünk neki, vetett ággyal várjuk. Próbáljuk elhinni, hogy mindnyájunk érdeke ez, a menekülésünk múlik rajta, ha úgy tetszik, a megváltásunk. Az olvasó hite lehet az írásért való átlényegülés: aki a Versnek menedéket ad, tőle menedéket kap. A költő hite pedig néhány szóba tömörítve így hangzik: „mondanivalómat írás közben ismerem meg, mert csak az létezik, amit sikerül megfogalmaznom”. S írás közben „a költő csakis önmagára támaszkodhat”; „az *én*-ből indul ki és mindig az *én*-re kérdez rá”. Vagyis ahogy megismeri mondanivalóját: önmagát ismeri meg. A vers, az írás újra meg újra átél valóságában így válik tükröré, írója és olvasója számára egyaránt. Csoóri Sándor kötetét lapozva, az igazság, valóság keresése közben az olvasó legfőbb feladata épp az, hogy a szerzővel együtt önmagát keresse, s a rátalálásban megerősödve képessé váljék önnön tükrébe nézni.

Thimár Attila

SÚLY, AMI FELEMEL

Csoóri Sándor esszékötete több olyan kérdést szögez nekünk, amelyek megválaszolásához szélesebbre kell nyitnunk a vizsgálódás látószögét, mint a könyv 376 oldala. A kitekintést nemcsak az esszékből kibomló világ tágassága indokolja, hanem az a párbeszéd helyzet is, amelybe az egyes írások belekényszerítik az olvasót. Nem lehet továbbmenni, egyikét kézlegyintéssel elintézni a felvetett kérdéseket, hiszen azok túlnyomó része arra keresi a választ, mit tehet, mit tegyen ma egy író Magyarországon, immár tizenhét évvel 1990 után. A párbeszédet kikényszeríti az is, hogy a szerzőnek szilárd alapokon álló és pontosan kifejtett elkép-